

A nemzeti irodalom fogalma*

Sinkó Ervin

A nemzeti irodalom fogalma nem olyan magától értetődő, mint ahogy az irodalom történetírói általában feltűntetik.

Érvényes ugyan a magyar irodalomra is, amit Goethe minden irodalomról megállapított: „Milyen kevés az, amit a megtörtént dolgokból megírtak, milyen kevés az, amit a megírottakból megmentettek! Az irodalom természeténél fogva töredékes, csak annyit őriz meg az emberi szellem emlékműveiből, amennyit belőlük írásba foglaltak és amennyi belőlük végezetül el nem pusztult.”

Az élet torlódó, mozgalmas gazdagsága és az írott szóban megrögzített és kifejezett események között fennálló aránytalanság, valamint az idők viszontagságai, természeti csapások, háborúk és a nemtörődömség pusztításai — ezek emberi és természeti korlátok, a dolgok természetéből köve kező veszteségek. De a nemzeti irodalomnak s különösképpen a magyar nemzeti irodalomnak a kérdését nem általános emberi és természeti, hanem meghatározott történelmi-társadalmi tényezők teszik szerfölött bonyolulttá.

A nemzeti irodalomnak olyan definíciói, mint Toldy Ferencé, mely szerint a nemzeti irodalomba „a magyar írók azon írásművei tartoznak, melyekben a nemzeti szellem sajátosságai különösen nyilatkoznak”, vagy mint Beöthy Zsolté, aki magyar nemzeti irodalmon azokat a művészi alkotásokat érti, „melyekből az egész nemzet lelke szól, s amelyek az egész nemzet lelkéhez szólnak”, vagy Pintér Jenőé: „A nemzeti irodalom már most azokat a műveket veszi keretei közé, amelyekben a nemzeti szellem az egyént és a fajt jellemző módon jut kifejezésre” — valamennyien egy időtlen és egységes nemzet fikciójából indulnak ki, semmibe veszik a legelemibb tör-

* A szerző készülő magyar irodalomtörténetéből.

ténelmi tényeket, meg se kísérlék, hogy lássák, mennyire ismeretlen „a nemzet” fogalma bizonyos korokban s hogy később milyen lényeges változásokon megy át e fogalom tartalma.

Nem kevésbé tudománytalan a legújabb, Bóka László és Pándi Pál szerkesztésében megjelent magyar irodalom történet, mikor a nemzet szót a nép fogalmával helyettesítve azt állítja: „Világosan látjuk ma már, hogy az irodalom történeti fejlődésének legfőbb mozgatója, ihletője a nép.” Az ilyen megállapítás figyelmen kívül hagyja a társadalmi osztályok s az osztálykultúra valóságát s a szakadékot, mely „a népet” uraitól és az úgynevezett nemzeti irodalomtól, minden írott szótól hosszú századokon át nemcsak objektíve, hanem szubjektíve is elkülönítette. Akinek az illetékségét ebben a kérdésben senki se vonhatja kétségbe, Arany János épp az ellenkezőjét állapította meg, mikor „Naiv époszunk” című tanulmányában megmondta, hogy „írott költészetünk mindjárt eleve különvált a népies-től, lenézte, megtagadta azt.”

Az írott költészetnek ez a negatív viszonya a népieshez a dolgok természetéből következően nem marad egyoldalú; a nép a maga részéről nem is tud az írott költészet létezéséről. Kivülesik érdeklődése körén, mert közömbös és idegen neki minden, ami egyházi és világi urainak kedvtelése, ügye vagy gondja. Ez csak szükségszerű következménye a Magyarországon kialakuló hűbéri társadalmi rendszernek. Ebben a rendszerben — a magyar jobbágyosság történetírója, Acsády Ignác biznysága szerint — már a XIV. században „az uralkodó és munkásrétegek jogilag végkép különváltak s amaz a rendiség, ez meg a jobbágyosság neve alatt egymástól a törvény és szokás ércfalával elzárt néposztállyá fejlődött.”

A nyugati országokban már ez időben jelen van a polgárság, mint a feudum uralma ellen irányuló nemzeti eszmék többé-kevésbé tudatos s mindenképp harcias hordozója. Magyarországon csak századokkal később jelenik meg a polgárság mint osztály. És épp ezért a feudalizmus egyeduralma idején valamiféle magyar nemzeti vagy népi szellemről, mint az irodalmi alkotás misztikus alanyáról beszélni már azért is abszurdum, mert az egymástól „a törvény és szokás ércfalával” elválasztott uralkodó nemesség és nép között nem lehetett semmiféle érdekbeli közösség, nem lehetett semmiféle gondolati vagy szellemi egység.

A középkor századaiban még az a közösség is hiányzik, amit egyébként a közös nyelv jelent, mert a középkori magyar irodalom hivatalos nyelve — a latin. A nép nyelve, a magyar nyelv a hivatalosan elismert irodalom mellett, hosszú századokon át úgyszólván illegalitásban él és fejlődik — szinte kizárólagos élőszóban létezik. De minden jel szerint igen erősen, és hogy erről okmányyszerű tudomásunk van, ezt különös módon épp az akkori hivatalos irodalom egy-egy képviselője ellenséges kifakadásainak vagy pedig bizonyos egyházon belüli eretnek áramlatok pillanatnyi felülkerekedésének köszönhetjük. A magyar irodalomtörténetírás esztelen szóvirágai közül való tehát, ha dr. Horvát Cyrill a középiszoklak számára írt magyar nemzeti irodalomtörténetében olyan megállapításokra vetemedett, mint a következő:

„Az átmenetet a középkornak egyházi irodalmától a világihoz krónikáink sora jelöli. E művek még egyházas gondolkodást tükröznek, sőt latin nyelven szólnak, de tárgyuk és tartalmuk az egész nemzet sorsa, s beszédükön átérzik a magyar szív dobbanása, íróik hazafias tüze, a magyarsággért való lelkesedés...”

Az „írástudók“ középkori őse

Anonymus, Béla király névtelen jegyzője, a „Gesta Hungarorum”-nak, a magyarok tetteiről szóló krónikájának előbeszédében (a krónika 1200. körül íródott) azzal okolja meg irodalmi művének szükségességét és jogosságát, hogy „igen éktelen és illetelen lenne az oly igen nemes magyar nemzet eredetének eleit s minden vitézi tetteit a parasztság csalfa meséiből vagy a hegedősök csacska énekéből” megismerni.

Anonymus a középkori írástudók kasztját képviseli, mely tudatosan a maga kiváltságának tekinti és kiváltságaként meg is akarja őrizni, a v u l g u s p r o f a n u m - tól el akarja különíteni a szellemi tevékenységet. Az írástudók nemzetközi monopóliumáról van szó, melyet a nemzetközi s az egyetlen akkori kultúrnyelv, a latin, és az Egyház nemzetközi hatalma biztosít.

Ez a kor nem tud más szellemről, mint a nemzetek fölötti Egyház szelleméről. Nincs más egyetem, nincs más iskola, nincs más művészet, csak egyházi és vallási. A vallást, a tudományt s mindent, aminek valami köze van a szellemi élethez, kizárólag azok birtokolják és őrzik, akiket erre a tisztségre az egyház avatott fel. Amit az egyház nem szentesít, az sötétség és kárhozát; a világi ember és a világi intézmények, a világi hatalmak, maga a világi állam is csak annyiban jogosult a létre, amennyiben aláveti magát a minden értékek csúcán álló, minden értéket egyedül meghatározó egyház uralmának s amennyiben az egyház jóvoltából, az egyház közvetítése által kapnak szerepet a mindenre kiterjedő isteni gondviselés tervében, melynek az egyház az egyedüli letéteményese és sáfárja.

A nép mondáiban és hagyományaiban, „a parasztság csalfa meséiben és a hegedősök csacska énekeiben” azonban makacsul éltek tovább a kereszténység előtti időből való emlékek vagy pedig a minden fenyegető büntetés, egyházi oktatás és megkövetelt önsanyargatás ellenére diadalmaskodó természet ősi, elementáris motívumai.

Az Egyház bármennyire elítélte és elnyomta is ezeket a népies motívumokat, a gyakorlatban nem tudta keresztülvinni a népi kultúrelemeknek a maga kultúrértékeitől való teljes teokratikus elszigetelését. Azok túlságosan élők, túlságosan jelen vannak és szinte óhatatlanul beszivárognak az írástudók külön világába. Meggyőző példa erre III. Béla jegyzője, aki előbeszédében oly tudálékosan és öntelten hangoztatott megvetése ellenére latin krónikájában mintegy magát meghazudtolva a vándor világi magyar énekmondók dalaiból idéz és a maga módján, de felhasználja „a parasztság csalfa meséiben” őrzött emlékek és mondák anyagát is.

Aki szereti és tudja meglátni az embert és magatartását a gondosan egymás mellé sorakoztatott betűk és szavak mögött, annak ma se lesz kárba vesztett fáradság, ha figyelmesen átböngészi a „Gesta Hungarorum” című krónikát. Szerzője valószínűleg az a Péter, aki III. Béla kancelláriájában dolgozott, később esztergomi prépost lett s akiről tudjuk, minthogy ezzel maga is kérkedik, hogy Párizsban tanult, s ott szorgalma jutalmául a m a g i s t e r (mester) írástudói rangot jelentő címmel tüntették ki. Az ilyen középkori írástudóra gondolva, jó lesz el nem felejteni, hogy mindig megrendelésre és nem egy mai értelemben vett „olvasóközönség”-nek dolgozott; amit írt, mindig megrendelésre, valamelyik uralkodónak vagy bizonyos nagyuraknak, valamely királyi udvar vagy gazdag kolostor könyvtára számára és közvetlen szolgálatában írta. S a szemérem minden gátlása nélkül mindig azon volt, hogy a tudása fitogtatásával emelje a maga értékét s hogy annak vagy azoknak a szája íze szerint írja történelmi krónikáját, akiktől vagy akitől a munkára való megbízást kapta.

Akár Péternek hívták, akár másképpen a „Gesta Hungarorum” szerzőjét, ez a középkori írástudó a krónikájával, ezzel az *u d v a r i* krónikával, prototípusa azoknak a — még a legközelebbi múltban és a legmaibb jelenben is kipusztíthatatlannak bizonyult történetíróknak — akik miatt Stendhal szavával élve, a történelemkönyvek tartalma nem a való események emlékének a megőrzése, hanem a róluk szóló tendenciózus hazugságok és hamisítások szövevényes halmaza.

Ez az írástudó a más céhbeli írásából — „az íráskor biztos fejtegetéseiből meg a történeti művek világos magyarázatjából” — ígéri „a nemes magyar nemzet eredetét nemeshez méltó módon” előadni. S ahogy közben ez a maga tudós voltával hivalkodó írástudó minden alkalmat megragad, hogy kifejezze megvetését a tanulatlan „köznép” iránt, felébreszti a gyanút, hogy talán ő maga is azok közül való, akik mint papok és szerzetesek alulról, épp az oly hangosan megtagadott és becsmérelt köznép soraiból emelkedtek udvari méltóságra. Mint akinek bizonyítani kell, bizonyítani akarja, hogy méltó a nemesek bizalmára és kegyére, nem szűnik meg lelkesedni „Magyarország nemeseiért”, akik „az örök királynak és boldog anyjának Máriának kegyelméből bírják az országot boldog véggel, most és mindörökké.”

Ma már mindenki előtt világos, hogy ennek a tanultságával és olvasottságával olyannyira kérkedő krónikásnak a műve mint forrásmunka a tudományos történetírás szempontjából teljesen értéktelen.

A magyar és más nemzetbeli középkori krónikásoknál is általában hiányzik a tárgyilagosságnak még a szándéka is. Általában teljesen hiányzik belőlük, amit a tények tisztelésének neveznénk; nekik a tényeknél fontosabb az ideológia, s a való eseményeket valamennyien egy eleve megállapított eszmény követelményei szerint stilizálják és indokolják; a konkrét történelmi adatokat mindnyájan úgy magyarázzák, hogy az egyházat, a dinasztia és az uralkodót magasztalassák, akinek szolgálatában állnak. De a legtöbbjüknél a legendák és mindennemű vallásos és apologetikus irányzatosság burkából is kiütköznek vagy legalábbis kihámozhatók a konkrét kornak meghatározott eseményei és adatai. Ha például Einhard „*Vita Caroli Magni*”-jában Nagy Károlynak a pogány szász törzsek ellen viselt háborúit kizárólag a császár keresztény buzgalomával indokolja is — a szászoknak a frank birodalom területére történő újabb betörése után a császár Einhard szerint megfogadta, hogy nem nyugszik addig, „míg nem győzedelmeskedik a szászokon és vagy keresztény hitre téríti vagy pedig utolsó szálig kiirtja őket” — a tudományos történetírás számára ez a krónika értékes adattal szolgál a szász törzsek rablóhadjáratairól s arról, hogy a kialakuló frank birodalom feudális rendszerének biztonsága és békéje szempontjából e törzsek „megterítése” vagy kiirtása látszott az egyetlen alternatívának s a megtérítés maga nyilván egyet jelentett e törzseknek a feudális rend kereteibe való belekényszerítésével.

A magyarok honfoglalásának a „Gesta Hungarorum”-ban való leírása azonban az említett korról semmilyen formában se tartalmaz a történelem ismerete szempontjából értékesíthető adatokat. A magyarok honfoglalásának története, mint téma, a szerzőnek pusztán ürügy arra, hogy a saját korabeli, a XIII. századbeli Magyarország hűbéri oligarchiájának hatalmi pozícióit lőrvényesítse és szentesítse egy minden ízében meghamisított, konstruált honfoglalási történet „ösi dicsősége” délibábjaival.

A XIII. században még elevenek voltak az emlékek egy korból, melyben a jobbság még nem süllyedt a külföldi kalandozásokon zsákmányolt rab-szolgák sorsának szintjére s a királyi hatalom még elég erős volt, hogy védelmet nyújtson az egyházi és világi főurak önkényuralmi törekvéseivel szemben, de ugyanakkor már kialakulóban volt a feudális Magyarország, mely központi hatalomtól nem fékezett, egymással vetekedő, egymás ellen

szövetkező, külön-külön saját fegyveres erővel és életre-halálra kiszolgáltatott alattvalókkal rendelkező kapzsi, maguknak egyre több és több előjogot kicsikaró, zsarnoki egyházi és világi főurak szuverén birodalmainak a puszt. a konglomerátuma lett.

A „Gesta Hungarorum” célja, hogy ezeknek a frissen kiszarolt feudális előjogoknak a történelmi legitimitását ne csak bizonyítsa, hanem dicsfénybe is vonja. S ennek érdekében következetesen antitadálja a maga XIII. századbeli oligarchikus Magyarországnak a képét és úgy mutatja be a nemeséget, mintha már a honfoglalás idején a szabad, törzsi közösségek szervezetén alapuló nomád magyar társadalomban uralkodó külön rend lett volna és mintha a krónika írása idején még vitatott előjogaik a párdúcőrös Árpád vezér, sőt már a scythiai vándorlások idejében is elismert, köztisztelnek örvendő jogos kiváltság és elvitathatatlan igazság lett volna.

Ezek az ősmagyarok — a „Gesta Hungarorum” állítása szerint — már Scythiában is

„a világ minden nemzeténél derekabbak voltak s hogy ilyenek voltak, azt maradékaikról megismerhetitek.”

S miután Árpád vezér apját is, Álmust körülvéteti főrangú nemesekkel, akiket jórészt XIII. századbeli oligarchiák családi nevével ruház fel, Álmus-sal, „aki bár pogány, mégis a Szentlélek segíti”, Kiev falai alatt ütközet előtt szónoklatot tartat, mely hangnemével hosszú századokra inaugurálja a későbbi nemesi irodalmat.

„Ne döbbenetek meg a ruthénok és kunok sokaságán, kik kutyáinkhoz hasonlitanak. Mert a kutyák mindjárt, hogy uraik szavát hallják, nemde megfélemlenek?”

S miután Álmus hadai csakugyan fényes győzelmet aratnak, a legyőzöttek a lábaikhoz borulnak és a magyarokat „urukká és parancsolóikká váiasztják utolsó íziglen” — ezután „a ruthénok közül is sokan Álmus vezérhez csatlakoznak, vele Pannóniába jövének, kiknek maradéka mai napig különböző helyeken Magyarországnak lakik.”

S további útjukon is — a „Gesta Hungarorum” szerint — a honfoglalásra indult magyarokat az útjukba eső népek uruk és parancsolóikként üdvözlik, hogy aztán Pannóniában

„a szlávok, azon föld lakói, jöveteleket hallva, nagyon megfélemlének és magukat Álmus vezérnek önkényt alája veték... és úgy hízelkednek vala a vezérnek és előkelőinek, mint a szolgák tulajdon uruknak.”

Pannóniában az előkelők Árpádot választják vezérükké, akinek a krónikában a hódításon kívül egyik fontos tevékenysége, hogy „sok földeket adjon lakósaikkal együtt” néven nevezett előkelőségeknek, akiknek „maradéka e földeket Isten kegyelmének segítségével mind mostanig bírniok érdemlettek.”

Erdélyre is sor kerül, melynek őslakói „az egész világon a leghitványabb emberek, mivel oláhok és szlávok” s a krónika írója a továbbiakban a bibliai istent és Mózeszt is a pogány magyarok istenévé, illetve Árpád és a magyar előkelőségek cinkosává teszi:

„... senki sem hiszi vala, hogy élhessen, hanemha *Álmos vezér fia Árpád és nemeseinek kegyelméből*, miért is legtöbben önként hódolnak vala neki. Jól bétöltötte az Úr Álmos vezéren és fián Árpádon a jóslatot, melyet Mózes próféta zengett volt Izrael fiairól, mondván: „és a hely, melyet lábotok tapodand, tiétek leszén”, mivel az naptól fogva a helyeket, melyeket *Álmos vezér és fia Árpád a többi nemesekkel* tapodtanak, mai napig maradékaik bírták és bírják.”

A „Gesta Hungarorum” nemcsak a XIII. századbeli magyar főuri hatalom utólagos, hanem egyben a főuri hódító törekvések és tervek előzetes történelmi igazolásának szándékával íródott. Erre vall, hogy mint a távoli

múltban egyszer már sikeresen megszerzett, tehát épp csak visszaszerezendő hadi zsákmány gyanánt tünteti fel azt, amire valójában csak a XIII. századoneli hatalmasok — nyilván a keresztes háborúkban való részvételük óta — kezdték a fogukat fenni:

„... és innen megindulva a rác földet meghódíták s annak elfogott vezérét sokáig vasra verve tartották. Innen megindulva pedig a tengerig jutának és azon hon minden lakóit hatalommal és szépszerével Árpád vezér uralma alá hódíták és Spalato városát bevevék és egész Horvátországot meghódíták...”

Európa középkori irodalmában nem magános jelenség az a fajta dicsőítés és a történelemnek az a tudatos, a megbízást adó hatalmasság érdekében való meghamisítása, ami a „Gesta Hungarorum” jellegzetessége.

Tudvalévő, hogy a világi hatalmakkal való küzdelemben, világuralmi igényei jogos voltának a bizonyítására maga az egyház se riadt vissza arról, hogy tudatosan gyártasson ne csak bizonyos legendákat, hanem megfelelő okiratokat is. Így a Konstantin császár adományozásáról (donatio Constantini) szülő hírheft hamis okmányt, melyben a császár hálából azért, hogy megkeresztelkedvén a keresztviz csodatevő hatására pillanat alatt kigyógyult a bélpokloságból, átruházza a pápára saját uralkodói méltóságának minden jelvényét, a koronát, a jogart, a bíborpalástot és velük minden uralkodói jogát. Ugyanez okmányban a császár maga meséli el, hogy ő tartotta a paripa kengyelét, amelyen a pápa ült és minden utódjának kötelességévé teszi, hogy a pápa iránt hasonló alázatossággal viselkedjék. Ez okirat szerint Nagy Konstantin a pápának adományozza Itáliát és az egész nyugati római birodalmat s azért helyezi át Bizáncba a saját székhelyét, mert meggyőződése szerint nem volna illendő, hogy ott, ahol a mennyek urának földi helytartója, a főpap és a kereszténység feje trónol, rajta kívül még világi hatalom is fennálljon.

Míg azonban az egyház kellő időben abbahagyta az ál-okiratokkal való érvelést, az a krónika, melyet 1200 körül III. Béla jegyzője írt a magyar nemesi rend uralmának és hatalmi igényeinek a dicsőítésére és igazolására, a magyar nemesi történetírásnak a XVIII. századbeli jezsuita történetírótól, Katona Istvántól egész Szalay László és Horvát Mihály nemzeti történelméig, sőt még a XIX. századbeli reformkori magyar költészetnek is elsőrangú történelmi kútfőnek s a hazafias ihlet gazdag forrásának számított. „A régi történettudósok valóságos szentírásnak vallották” — állapítja meg ez esetben igen helytállóan Pintér Jenő magyar irodalomtörténete A nemesség mint „az ősi dicsőség” hivatott örököse és letéteményese, a nemesség kiváltságainak sérthetetlenlensége mint a n e m z e t i függetlenség és szabadság legfőbb kritériuma és biztosítója, a magyar nemzeti, azaz nemesi szupremációját, a Duna völgyében egyedül államalkotó magyarság és nemzeti nagyság eszmerendyszere, a magyar nacionalista romantika és romantikus nacionalizmus reminiscenciáikkal, — melyek változó előjellel még Ady Endre költészetében is kísértének —, ideológiai gyökereikkel a „Gesta Hungarorum” áltörténelmi talajába nyúlnak vissza s annak a mákonyából táplálkoznak.